

Ze świata idei Benedetta Crocego: o kulturze, religii i przekładzie

**Przekład z języka włoskiego
Łukasz Jan Berezowski
Katarzyna Muszyńska**

**Ze świata idei
Benedetta Crocego:
o kulturze, religii
i przekładzie**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ze świata idei Benedetta Crocego: o kulturze, religii i przekładzie

**Przekład z języka włoskiego
Łukasz Jan Berezowski
Katarzyna Muszyńska**

Tytuły tekstów oryginalnych
Il risveglio filosofico e la cultura italiana (1908)
Perché non possiamo non dirci «cristiani» (1942)
L'intraducibilità della rievocazione (1936)

Lukasz Jan Berezowski, Katarzyna Muszyńska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Instytut Romanistyki, Zakład Italianistyki, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Andrea F. De Carlo

REDAKTOR INICJUJĄCY

Witold Szczęsny

PRZEKŁAD Z JĘZYKA WŁOSKIEGO

Lukasz Jan Berezowski, Katarzyna Muszyńska

REDAKCJA I OPRACOWANIE NAUKOWE

Lukasz Jan Berezowski

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

Mariusz Brusiewicz

PROJEKT OKŁADKI

Mariusz Brusiewicz

Wykorzystane ryciny zaczerpnięto z zasobów domeny publicznej

Publikacja sfinansowana ze środków dyrektora Instytutu Romanistyki Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Heirs of Benedetto Croce. All rights reserved, 2022

© Copyright by Authors, Łódź–Kraków 2022

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź–Kraków 2022

© Copyright by AGENT PR, Łódź–Kraków 2022

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09078.19.0.M

Ark. wyd. 3,5; ark. druk. 5,25

ISBN 978-83-8220-746-0

e-ISBN 978-83-8220-747-7

ISBN AGENT PR 978-83-66991-04-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	9
<i>Przebudzenie filozoficzne a kultura włoska</i> (tyt. oryg. <i>Il risveglio filosofico e la cultura italiana</i> , przeł. Łukasz Jan Berezowski, Katarzyna Muszyńska)	15
<i>Dlaczego nie możemy nie nazywać się „chrześcijanami”</i> (tyt. oryg. <i>Perché non possiamo non dirci «cristiani»</i> , przeł. Łukasz Jan Berezowski, Katarzyna Muszyńska)	37
<i>Nieprzekładalność obrazu poetyckiego</i> (tyt. oryg. <i>L'intraducibilità della rievocazione</i> , przeł. Łukasz Jan Berezowski, Katarzyna Muszyńska)	49
Ze świata idei Benedetta Crocego: o kulturze, religii i przekładzie: komentarz historyczno-filologiczny (Łukasz Jan Berezowski)	55
Znamiona obecności Benedetta Crocego w piśmiennictwie polskim: studium źródłoznawcze (Łukasz Jan Berezowski)	73
Bibliografia	79
Summary	83

Rycina 1. Benedetto Croce (autor zdjęcia: Arnaldo Polacco)

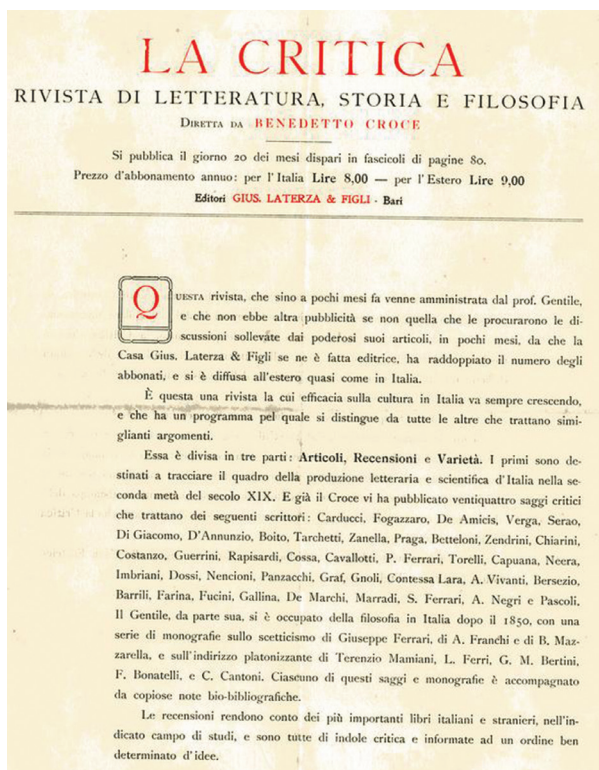
WPROWADZENIE

„Nie potrzebujemy wielkich rzeczy ani, Bóg wie jakich, wielkich postaci. Trzeba nam jedynie więcej ludzi uczciwych”¹ – to znane słowa wypowiedziane przez Benedetto Crocego, uważanego za jednego z ojców włoskiej myśli liberalnej. Urodzony w Pescasseroli w 1866 roku, od czasu przeprowadzki do Neapolu w wieku 20 lat poświęcił całe swoje dorosłe życie działalności publicznej i społecznej. Jako wieloletni lider Włoskiej Partii Liberalnej pełnił funkcje ministerialne w trzech gabinetach rządowych (Giovanniego Giolittiego, Pietra Badoglia i Ivanoego Bonomiego), w których starał się urzeczywistniać teoretyczne założenia swoich tez. Nim jednak zaczął propagować wolnościowe idee, krótkotrwale zaimponował mu marksizm, aby dwie dekady później zafascynować się rodzimym faszyzmem (szczęśliwie też efemerycznie). Szybko jednak stał się twardym krytykiem reżimu Mussoliniego. Do końca pozostał sobą, wierny poglądom idealizmu i historyzmu, przekonany o potrzebie przebudzenia filozoficznego i przemiany kulturowej we Włoszech.

Daleko idącym uproszczeniem byłoby stwierdzenie, że jedynym impulsem do ogłoszenia w języku polskim niniejszego wyboru tekstów Benedetto Crocego był i jest niesatysfakcjonujący stan badań nad życiem i twórczością włoskiego filozofa w Polsce. Intelktualne obcowanie z tak zasłużoną dla współczesnej humanistyki osobistością i jej bogatą spuścizną wymaga bowiem bardziej wysublimowanej motywacji. Paradoksalnie odbiorca polski winien odczuwać swoistą, pogłębioną więź z osobą założyciela czasopisma „La Critica ...” ze względu na jego związki rodzinne z Polską, albowiem

¹ *Non abbiamo bisogno di chissà quali grandi cose o chissà quali grandi uomini. Abbiamo solo bisogno di più gente onesta.*

jedna z córek, Lidia, w 1954 roku poślubiła osiadłego w Neapolu pisarza należącego do polskiej emigracji antykomunistycznej, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Z tego związku urodziła się córka Marta, pielęgnująca zarówno pamięć o zmarłym przed ponad 20 laty ojcu (*nomen omen* 2019 został ustanowiony przez Sejm rokiem autora *Innego świata* w 100. rocznicę jego urodzin), jak też o dziadku. Jej wieloletnie, autentyczne zaangażowanie w krzewienie kulturowych relacji polsko-włoskich w znacznej mierze przyczyniło się i przyczynia się nadal do propagowania wiedzy o neapolitańskim filozofie, czego żywym dowodem jest przedkładana publikacja.

Rycina 2. Strona tytułowa pierwszego wydania czasopisma „La Critica...” z 1902 roku

Można z całą pewnością mówić o znaczącym niedoszacowaniu twórczości filozoficznej liberalnego myśliciela w bibliografii polskiej. Od chwili publikacji jedyne dotąd zwarte tomu zawierającego teksty filozoficzne Crocego pt. *Zarys estetyki* (tyt. oryg. *Breviario di estetica*) upłynęło bowiem 60 lat. W przedmiotowym okresie przełożono w całości na język polski tylko jedno jego dzieło pt. *Historia Europy XIX wieku* (wydane w 1998 roku). Pozostałe, nie mniej istotne, aczkolwiek pomniejsze – przynajmniej pod względem objętościowym – formy publikowano po polsku okazjonalnie, zwykle w antologiach, zeszytach naukowych czy pracach zbiorowych i to przeważnie w wydawnictwach niskonakładowych (w tym również w prasie drugiego obiegu w PRL-u) bądź własnym sumptem ich tłumaczy lub redaktorów, stąd doraźna dostępność tego katalogu tekstów jest znacząco utrudniona, a nierzadko niemożliwa. Nieco korzystniej jawi się możliwość czerpania wiedzy o poglądach Crocego i to nie tylko na kwestie filozoficzne, historyczne, polityczne czy religijne, ale również literackie i językowe (bliskie sercu autorom niniejszego opracowania), zapośredniczonej dzięki opracowaniom teoretyczno-naukowym, popularno-naukowym i publicystycznym polskich twórców (obszerniej na ten temat w części „Znamiona obecności Benedetto Crocego w piśmiennictwie polskim: studium źródłoznawcze”). Większość z oryginalnych opracowań przedmiotu publikowanych we Włoszech (prace m.in. M. Salucciego, A. Navego, M. Lancelottiego) pozostaje jednak poza zasięgiem polskiego odbiorcy. Bardzo nieliczne studia krytyczne (głównie autorstwa Umberta Eco) doczekały się polskiego przekładu jedynie dzięki indywidualnym inicjatywom nielicznych polskich badaczy władających językiem Dantego.

Dlatego też celem przewodnim prezentowanej publikacji jest choćby minimalne poszerzenie rodzimego kręgu tekstów źródłowych tego włoskiego filozofa. Ujęte w niej traktaty stanowią, z jednej strony, dość subiektywny wybór, z drugiej zaś przekrojowy repertuar utworów, odległych zarówno w czasie (*Przebudzenie filozoficzne a kultura włoska* z 1908 roku i znacznie późniejsze *Nieprzekładalność obrazu poetyckiego* z 1936 roku oraz *Dlaczego nie możemy nie nazywać*

się „chrześcijanami” z 1942 roku), jak i tematycznie (intencją autorów przekładów jest przybliżenie czytelnikowi polskiemu poglądów Benedetto Crocego na temat kultury, wiary i języka, odniesienie do których czyni drugi człon tytułu publikacji).

Przełożenie prezentowanych tekstów, wyselekcjonowanych z nieskończonej bogatej twórczości neapolitańskiego myśliciela, stanowi szczególnie odpowiedzialne zadanie dla tłumacza każdego języka nowożytnego z co najmniej trzech powodów.

Po pierwsze, jest to wyzwanie samo w sobie ze względu na kwestię bariery naturalnej, którą częścią jest bezsporna odmiennosc kodu językowego, jakim posługiwał się autor rzeczonych traktatów, ale nie tyle z uwagi na ich obcość realizowawczo-kulturową dla odbiorcy polskiego, co ukrytą w nich myśl lingwistyczną samego Crocego. Myśliciel postrzegał bowiem język jako „twórczy akt ducha” (*atto creativo dello spirito*) i „pojedyncze zdarzenie o charakterze historycznym” (*evento storico individuale*). Opisanej trudności tłumacze, jako neofilolodzy-italianiści, starali się sprostać w pierwszej kolejności.

Po wtóre, przekład dzieł związanego zawodowo i rodzinnie z Neapolem myśliciela to także wyzwanie natury iście intertemporalnej: nie należy do czynności łatwych tłumaczenie współczesnym, przy jednoczesnym zachowaniu ducha epoki Crocego, tekstów powstałych częściowo w dobie reżimu autorytarnego, jakim niewątpliwie był włoski faszyzm, a którego już prawie nikt z żyjących w Polsce *hic et nunc* z przyczyn choćby biologicznych i geograficznych pamiętać nie może (tym bardziej w kraju, w którym w pełną dorosłość wchodzi pokolenie młodych ludzi urodzonych po 1989 roku, którzy nie doświadczyli zniewolenia przez sowiecki totalitaryzm).

Po trzecie, publikowane traktaty nie są proste i jednoznaczne w ocenie ze względów historyczno-semantycznych, a dylematy interpretacyjne narosłe wokół nich mają charakter ponadnarodowy: od czasów Crocego nie zmieniły się koncepcje opisujące życie społeczno-polityczne i problemy je trapiące, zmienił się natomiast wachlarz środków leksykalnych, za pomocą których są denotowane; przemianie uległa też wrażliwość percepcyjna u ich odbiorców.

Nie szukając zbyt daleko, propagowany przez Crocego liberalizm początku XX wieku (zakorzeniony w tradycji XIX-wiecznego liberalizmu konserwatywnego i monarchizmu) ma niewiele wspólnego z liberalizmem znanym współcześnie (temu ostatniemu pod względem społeczno-obyczajowym bliżej bowiem do orientacji – najdelikatniej mówiąc – socjaldemokratycznych). Pod względem ekonomicznym liberalizm Crocego daleki jest z kolei od nadmierne leseferystycznego neoliberalizmu, stawiającego dobro jednostki ludzkiej w stosunku podległości wobec wartości pieniądza i idei wolnego rynku.

Przytoczone powyżej zaszłości nie ułatwiają czytelnikowi w XXI wieku zrozumienia pojęć, z punktu widzenia historii gatunku ludzkiego przecież nie prehistorycznych, ale ideowo rzecz ujmując, wyabstrahowanych kulturowo o co najmniej trzy pokolenia wstecz.

Przekłady opatrzone są komentarzem naukowym w formie odrębnego rozdziału. Należy z całą mocą zaznaczyć, że ów przyczynek ma charakter historyczno-filologiczny i jego celem nadrzędnym jest ułatwienie zrozumienia języka używanego przez Crocego i jego piśmiennictwa w przekładzie na język polski, jak również nakreślenie kontekstu historycznego i społeczno-politycznego w chwili powstania przełożonych dzieł, nie zaś podejmowanie polemiki z filozofem, rozważania jego poglądów ani szczegółowego dokumentowania recepcji jego twórczości na ziemiach polskich. Działania te wykraczałyby bowiem poza sferę kompetencji i instrumentarium badawcze redaktora naukowego niniejszego opracowania. Monografię uzupełnia szkic źródłoznawczy, referujący bibliograficzny stan obecności dzieł włoskiego filozofa i opracowań na ich temat w języku polskim.

Tłumacze zgromadzonych w niniejszym tomie przekładów pragną złożyć podziękowania spadkobiercom Benedetta Crocego, a zarazem kustoszom pamięci i depozytariuszom bogatego dziedzictwa jego myśli, reprezentowanym zbiorowo przez prezesa *Fondazione Biblioteca Benedetto Croce* w Neapolu, pana Piera Craveriego. Spośród tej grupy, autorzy kierują szczególne słowa wdzięczności pod adresem sekretarza generalnej *Istituto Italiano per gli Studi Storici* pani Marty Herling-Grudzińskiej za okazane wsparcie duchowe i moralne dla

niniejszego przedsięwzięcia i pomoc w dopełnieniu wszelkich formalności natury prawnej z wydawnictwem Adelphi w Mediolanie. Specjalne podziękowania za zaangażowanie w niniejszą inicjatywę należą się również panu profesorowi Piotrowi Salwie, dyrektorowi Stacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk w Rzymie w latach 2013–2020, wybitnemu literaturoznawcy i wychowawcy wielu pokoleń italianistów w Polsce. Redaktor naukowy kieruje osobiste wyrazy uznania do panów profesorów Ryszarda Kasperowicza i Mateusza Salwy oraz pani doktor Joanny Ciesielki, dziękując za wszystkie konstruktywnie uwagi merytoryczne i językowe, który przyczyniły się do nadania ostatecznego kształtu prezentowanym tekstom.

Łukasz Jan Berezowski
Katarzyna Muszyńska